

ÎN LOC DE LOGICĂ

Am ajuns la un moment al desfășurării gândului, pe care încerc să vi-l transmit, și în care mă împiedic de ceea ce spun. Vom vorbi de valori, de timp, de relativitatea lor, o relativitate pe care o consider bună, de dorit. Să vedem cum putem amănunți totul.

Blaga propune o depășire a raționalismului. Realitatea proteică nu se poate mula pe chingile logicii. De la logica aristotelică și până la logica polivalentă, instrumente puternice în slujba rațiunii, se simte o neputință a acestor formalisme în fața realității. Ce am putea face pentru a ieși din această strânsoare nepotrivită? Ce am putea face pentru a avea o gândire care să corespundă corectitudinii și să fie în același timp maleabilă? Să nu alunece în nesiguranță, în aberant, în irațional. Să avem corectitudine, depășind în același timp formalismele cu rigoarea lor limitativă. Este greu să fii în căruță și în teleguță, în același timp.

Să nu uităm că revoluțiile morale, revoluții care răstoarnă valorile, sunt cele care lasă urmele cele mai adânci. Nietzsche avea dreptate când plângea pierderea valorilor antichității, bucuria de a trăi, bogăția, frumusețea fizică, curajul, bărbăția, forța fizică, înlocuite de sărăcie, boală, milă, având ca simbol un om răstignit, valorile aduse de creștinism. Este punctul de vedere al unui gânditor ce nu crede în frumusețea spiritului, în puritatea lui. Trupul, sentimentele, natura, sufletul, nu trebuie să fie reprimare de spirit. Cum se poate explica această victorie a creștinismului? Numai prin edictul dat de Împăratul Constantin? Dar în afara Imperiului Bizantin? De ce a reușit un singur om, apostolul Andrei să creștineze Dacia? Numai pentru că era o religie ce se opunea romanilor? Poate.

Blaga are un punct de vedere ce ar trebui amintit aici. El observă că dogma, în creștinism, s-a impus în forma ei cea mai radicală. Toate încercările de a îmblânzi dogma *unei ființe în trei persoane* au eșuat, începând cu Arie. Se pare că omul preferă să creadă în ceva misterios și de nepătruns, evită încercările de raționalizare și alege aproape întotdeauna acel câmp dominat de mister.

Scoarța noastră cerebrală se simte bine în compania misterului, a misterelor. Poate că de aceea Blaga propune conștientizarea trăirii într-o lume de mistere ca moment al transformării animalului în om. Când animalul și-a dat

seama că trăiește într-o lume de mistere, el a ieșit din lumea animală. Dacă această supoziție este aproape de adevăr, atunci cel mai vechi arhetip uman este misterul. De aceea, ne simțim bine în preajma lui, ne este familiar. Mai mult, suntem atrași de mister, îl căutăm.

Dintr-un alt punct de vedere, revoluția creștină a însemnat o revoluție în spirit. Foamea, mizeria, și boala nu sunt necesare pentru a avea spiritul curat, frumos. Iisus Christos ne-a arătat că frumusețea spiritului nu poate fi pierdută, nici atunci când suntem reduși la o viață de chin și la moarte. "Căutați mai întâi împărăția cerului și mai apoi toate celelalte vi se vor adăuga vouă". Dacă spiritul este cu noi, nu ne poate lipsi nimic.

Răsturnarea valorilor în creștinism a însemnat, în primul rând, punerea spiritului în locul cel mai înalt, în același timp ridicând la locul lor, în vârful valorilor, *binele* și *iubirea*. Dacă Iisus s-ar fi oprit aici, nu ne-am fi deosebit prea mult de indianism și de budism. Christos, ca fiu al lui Dumnezeu, s-a dat chinului, insultelor și și-a sacrificat viața pentru a răscumpăra păcatele. Cu aceasta, Christos ne-a oferit prin trup și prin suflet, acel punct de sprijin de care toți avem nevoie, pe care fiecare îl caută. Cu acest punct de sprijin suntem invincibili, nimeni nu ne mai poate învinge, spiritul nostru poate fi liber și nepătat, putem depăși minciuna, ura, urâtul, răul, tot ce vrem, tot ce merită să lăsăm înapoia noastră, toate valorile negative pe care spiritul nostru le refuză, dacă le refuză.

Atenție! Christos ne-a oferit sprijin în acțiunea noastră ca indivizi, ca individualități, nu ca produs social. De aceea vorbea de "Împărăția Cerurilor". El nu a negat nicicând că ar fi bucuros ca împărăția iubirii să poată ființa și în împărățiile terestre.

Este adevărat, creștinismul a fost o revoluție spirituală care a dat peste cap lumea antică. Cei ce au atacat frontal creștinismul s-au bazat, așa cum a făcut Nietzsche, pe neputința de a da soluții pentru omul social. Denigratorii nu au observat că omul social, chiar dacă este important în creștinism, este pe locul secund. Comuniștii, marxiștii, i-au dat rolul prim, neglijând total omul ca individ. Principal pentru creștinism a fost și este omul, salvarea lui ca individualitate.

După această lungă paranteză, să revenim la subiectul nostru. Creștinismul înseamnă și credința în dogma trinității. Această dogmă este un mister în care ne simțim bine. Dar ne simțim bine și în mistere mai uzuale, care au o

formulare asemănătoare cu o dogmă. Lumina, căldura, undele radio, sunt radiații electromagnetice, dar și cuante de energie. Ce înseamnă asta? Nu știm prea bine, este un mister în care ne simțim foarte bine, când e frig afară, când e întuneric sau când privim la TV.

Multe alte mistere ne înconjoară, numai că nu prea le dăm atenție. Știința este plină de mistere, nu mai vorbesc de medicină, de biologie în general. Dar nu numai în știință și în religie sunt mistere. Meșteșugarii au tot felul de misterioase modalități, pe care nici ei nu le pot explica totdeauna, de a face anumite obiecte, de a tăia și de a îndoi lemnul, de a prelucra hârtia, de a face aliajele. Nu mai vorbesc de artiști. De ce un pictor a ales o culoare și nu alta? De ce sună astfel muzica lui Vivaldi? De ce a construit Gaudi o catedrală suprarealistă în Barcelona? Și câte alte întrebări posibile, fără de un răspuns, bineînțeles. Ne simțim bine în compania zilnică, de fiecare ceas, a misterelor. Suntem ca într-un mediu natural.

Blaga este de părere că timpul ce va urma, eonul următor, va fi unul spiritual. "Eon înseamnă pentru noi o nouă lume spirituală de lungă durată....perioadele eonice se caracterizează printr-o creștere enormă a conștiinței... Centrul lor generator ține de stratosfera spirituală.... Acestea sunt perioade de vaste sinteze, de determinare a vieții dintr-un centru spiritual." (Lucian Blaga, *Eonul dogmatic, Trilogia culturii*, p. 141). Acest nou eon va refuza impunerea fără restricții a raționalului. De aceea, un nou dogmatism ar putea să apară, un dogmatism bazat pe *intelectul ecstactic*. Acest intelect iese din chingile pe care le impune formalismul logic și poate gândi liber de constrângeri. Noul dogmatism, de care vorbește Blaga, este cu totul altceva decât dogmatismul pe care-l cunoșteam. Dogma noului eon va fi legată de realitate. Va refuza formalismele logice fără să refuze exprimarea logică cu limitele ei. Dogma metaforizează, ea poate exprima în transcendent echivalentul unor realități. De aceea, dogmaticul propus de Blaga are un aspect înnoitor. De fapt, nu ne putem elibera complet de logic, avem nevoie în anumite spații ale gândirii noastre de corectitudine, logica ne poate oferi aceasta, numai că logica nu poate mîna direcția gândirii noastre. Nu ne putem elibera de ceea ce este în jurul nostru, noi gândim dominați de ceea ce există nu de ceea ce ar trebui să existe. Nu putem impune realității o schemă logică, dar ne putem folosi de ea ca să gândim corect. Logicul nu trebuie să deformeze, va trebui să ne servească. Intelectul ecstactic pe care-l propune Blaga, este un astfel de factor de eliberare. Acest intelect ecstactic este cel care nu mai are frică de rigoarea rațiunii, el va asculta și un alt glas interior care-i șoptește constant ce are de făcut. Prin personanță structurile

stilistice ale inconștientului ne vorbesc, și limba lor este cea legată de realitate. Nu trebuie să ne fie frică de șoaptele omului nostru interior, el ne transmite un gând filtrat de străbunii noștri, el este modalitatea de a sta de vorbă, o vorbă fără cuvinte, cu ei. Este de dorit să ne putem elibera gândul de orice influență străină ce nu corespunde câmpului nostru stilistic, omului nostru interior.

Am ajuns la influențele stilistice plecate din inconștientul nostru și pare că am uitat lupta cu rațiunea care încearcă să ne domine, să ne conducă pe un drum formal. Mai târziu vom vedea că acești pași au legătură între ei. Deocamdată să vedem cam ce ar însemna să gândim corect, fără a fi dominați de logică.

Mai înainte, aș vrea să spun câte ceva despre preocuparea multor gânditori români în legătură cu depășirea unor inconveniente pe care logica formală, logica matematică, le aduce. Am amintit de Blaga care propune o metodă dogmatică pentru a putea accepta domeniul contradictoriului. Un alt mare nume este legat de preocuparea limpezirii acestui domeniu contradictoriu, luptându-se chiar pentru a impune o logică a contradictoriului, Ștefan Lupașcu. Anton Dumitriu a scris un volum legat de soluționarea paradoxurilor logico-matematice. Petre Botezatu, a avut și el preocupări legate de acceptarea unui domeniu logic în care contradictoriul să poată fi acceptat. Grigore Moisil a scris o carte despre "*Raționamentul nuanțat*".

Din perspectiva gândirii lui Blaga, trebuie să recunoaștem, se pare, că avem pe aici un câmp stilistic, o matrice stilistică, care ne împinge să încercăm a căuta posibilități de împăcare cu ceea ce pare contradictoriu. Spun "pare", pentru că viața este plină de contradictoriu și totuși o trăim, ne bucurăm de ea, am putea spune chiar că nimic nu ne deranjează. Max Scheler, în *Formalismul în etică și etica materială a valorilor*, ne propune spre studiu perechi antagonice de valori; agreabil- dezagreabil; iubire- rău; sacru- profan. Pe toate le numește valori cu toate că sunt, de fapt, perechea valoare (Wert) și nonvaloare (Umwert). Încă de la Heraclit, lumea ne apare plină de cupluri contrare, nu numai de valori contrare.

Pentru Blaga, opera de artă poartă în ea contradicția aderenței la orizontul misterului și al revelării lui, este chiar caracteristica omului care trăiește în orizontul misterului și pentru revelarea lui prin creativitate. În opera de artă, trăiesc și valorile polare: unitate și multiplicitate; rațional și irațional; spontaneitatea alături de lucrul bine și pe îndelete făcut; canonicul și

originalul; toate fiind supuse polarității dintre mister și revelație. "Aceste polarități, cărora, desigur, li se pot adăuga și altele, se împletesc multiplu și variază în orice opera de artă" (Lucian Blaga, *Trilogia valorilor*, Editura Minerva, București, 1987, p. 582). Contradictoriul nu ar trebui eliminat, ci stăpânit. Cu alte cuvinte, ceea ce până mai ieri apărea a fi contradictoriu, ar putea fi măcar înțeles.

Voi încerca să vă prezint o structură formală simplă ce ar putea ține loc de o logică, ea nefiind a logică, deoarece are un suport ontologic.

Primul pas va fi înțelegerea rostului unui Univers de discurs (). El este cel ce ne dă limitele unui posibil formalism așa cum ne dă limitele în orice discuție. Spre exemplu, acest monolog are ca Univers de discurs *logicul cu domeniul contradictoriului*. Mai poate avea un Univers de discurs, care-l cuprinde pe primul, și care este *filosofia lui Lucian Blaga*. A respecta un anumit Univers de discurs înseamnă a respecta, într-o discuție, într-o scriere, limitele pe care singur le-ai impus. Dacă doi oameni discută despre o întâmplare de săptămâna trecută, aceasta este Universul de discurs al discuției lor. Dacă unul din cei doi "aduce vorba" despre concertul ce va fi la Ateneul Român în această săptămână, asta înseamnă că Universul de discurs al discuției s-a schimbat. Revenirea la Universul de discurs anterior este oricând posibilă, dar este bine ca ambii să știe aceasta. Schimbarea unui Univers de discurs, atunci când gândești sau când vorbești, poate fi asemuită cu folosirea unui întrerupător la lumină, un întrerupător cu mai multe faze. Putem aprinde un bec, două, sau mai multe. Putem aprinde lumina într-o cameră sau în toată casa. Este ca un comutator al gândului nostru. Pare ceva foarte simplu și cred că foarte ușor de înțeles. Cu toate acestea, sunt de părere că este foarte dificil să respecti limitarea unei comunicări între două sau mai multe persoane la un anumit Univers de discurs. Platon a recomandat ca atunci când apar dificultăți într-o discuție să se revină la punctul de plecare, la premisele discuției pentru a se putea controla dacă ele au fost respectate. Ambiguitățile în discuții sunt, de cele mai multe ori, cauza nerespectării Universului de discurs. De aceea, în armată, se dau ordine scurte și cât mai clare. De data aceasta, o ambiguitate prin încălcarea Universului de discurs ar putea fi foarte gravă.

Posibilitatea de a comuta corect pe un anumit Univers de discurs, conștientizarea limitelor unui Univers de discurs, sunt, poate, cele mai importante caracteristici ale unei gândiri corecte, ca și ale unei persoane inteligente. Evitarea unei gândiri confuze, unei vorbiri pline de ambiguități,

este posibilă numai prin respectarea Universului de discurs. Altfel ne aflăm într-o piesă de Caragiale sau de Eugen Ionescu.

Un Univers de discurs are anumite limite între care este bine ca gândul nostru să evolueze. Constantin Noica a atras atenția asupra acestei categorii a înțelegerii, pe care Kant o introduce în tabela sa a categoriilor. Noica vorbește de o limitare care nu limitează și despre una care limitează. Limitarea din Universul de discurs este o astfel de limitare care nu limitează. Este o limită pe care o luăm atât cât avem nevoie de ea, o putem schimba de câte ori avem nevoie, de câte ori comutăm atenția de la un Univers de discurs la altul. Totul depinde de cum articulăm gândirea noastră.

Un exemplu de Univers de discurs este un mister. Pătrunderea într-un mister se face, așa cum ne spune Blaga, cu ajutorul unei idei a intelectului ecstetic, o idee care sparge tiparele obișnuite ale gândirii, ale rațiunii, iese din limitele gândirii obișnuite. Cu o astfel de idee se poate pătrunde într-un mister, ea îl va despica, așa cum despici un lemn cu un topor, se va instala în el și va încerca să dezvăluie cât va putea din acel mister. Asta înseamnă că printr-o plăsmuire a minții noastre, o plăsmuire creativă, putem găsi o "jucărie", o idee, care să poată fi folosită pentru a intra într-un mister pentru a dezvălui ceva din el. O astfel de idee i-a venit lui Newton când a văzut cum cade un măr din pom. Și-a dat seama că ceva îl atrage spre pământ și a denumit această forță *gravitație*. Tot astfel s-a întâmplat și cu Einstein, care și-a ales punctul de sprijin al teoriei relativității generalizate în limitarea vitezelor la viteza luminii, chiar dacă nu se știe dacă ideea corespunde cu realitatea. Dacă teoria Big-bang-ului este reală, atunci, în primele secunde de după marea explozie, au fost viteze cu mult mai mari ca viteza luminii. În orice caz, Einstein a reușit să dea un nou aspect misterului cosmic, acesta devenind, așa cum spune Blaga, un mister mai adânc. Cine știe ce altă idee, altă viziune ecstetică, va permite unui alt geniu să pătrundă și mai adânc în cosmos.

Trebuie să recunoaștem că dezvăluirea unui mister pare că nu este apropiată unei gândiri logice. Dacă gândirea marilor creatori ar fi cuminte și conformă cu ceea ce știm noi că așa este, nimic nu s-ar mai fi descoperit niciodată. Numai ieșirea din strânsoarea logicului și a ceea ce credem că este raționalul a putut oferi umanității marile salturi pe care le-a făcut.

Vă propun, acum, să trecem la *al doilea pas* care ne va fi util în structurarea gândirii. Noi nu putem gândi și nici nu ne-am putea exprima, n-am putea

comunica, dacă gândirea n-ar fi legată de realități cu sens. Dacă n-am ști cine este subiectul, ce atribute are acest subiect, ce face el, de ce face ce face, sau de ce nu face ce ar trebui să facă. Este vorba de subiect și de predicat. Subiectul logic și cel gramatical sunt același; când ne referim la predicat, ceva se complică. Predicatul logic este mai larg decât cel gramatical, el cuprinde atât atributele, cât și complementele, el este tot ce se poate spune despre subiect (vezi Geo A. Săvulescu, în *Revue Roumaine es Sciences Sosciales*, serie Philosophie et Logique, *Subject and Predicate, Some Relations Between Grammar and Logic*, București, Nr.1, 1975,p.43-62). Subiectul este, de cele mai multe ori, un individ pe când predicatul este o calitate generală, o acțiune pe care o pot face mai mulți, oricâți, o generalitate. Tocmai de aceea, Aristotel spunea subiectului și *substanță primă*, iar predicatului *substanță secundă*.

Subiectul acoperă desfășurarea Universului de discurs care, la rândul lui, este populat cu ceea ce se predică despre subiect.

Când mergi sau conduci mașina, faci niște gesturi comandate inconștient, în cea mai mare parte, deoarece au fost sedimentate acolo prin învățare, prin experiență. Dacă, în același timp, vorbești și cu o persoană, va trebui să-ți distribui atenția nu numai la ceea ce ar putea fi un pericol pentru mers sau pentru condus, ci și pentru a fi atent la ce spune celălalt. Atenția se va comuta, uneori foarte repede, schimbând Universul de discurs.

Acești primi doi pași au arătat cât de importantă este, pentru gândirea noastră, realitatea, ceea ce există. Materialul gândirii este existentul. Acum să vedem cum se poate împăca ceea ce există cu formalul, cu ordonarea gândirii.

Al treilea pas pe care-l propunem este tocmai acesta, *forma logică*. Vă vom propune cea mai simplă structură logică, *latticea*.

Vă amintiți ce se întâmpla în *Blowup*, în acest frumos film? Un fotograf, îndrăgostit de imagini, urmărește o femeie într-un parc, o fotografiază. O fotografiază și când se întâlnește cu un bărbat cu care păreau că se iubesc. Este gonit. Pleacă. Acasă va developa filmul. Spre surprinderea lui, și cu totul din întâmplare, mărind, din ce în ce mai mult, o anumită imagine apare un om ce țintește cu pistolul..... Ideea aceasta, de a intra tot mai adânc într-un domeniu, desigur un domeniu misterios, pentru că femeia și iubirea ascund totdeauna un mister, duce la ceea ce spune Blaga. Pătrunderea într-un mister și cunoașterea lui parțială duce la amplificarea misterului. Eroul

nostru se află în fața unei crime în loc de a fi numai în fața unei femei și a unei posibile iubiri ascunse. Latticea noastră are 3 noduri, fiecare nod nou fiind o pătrundere în adâncimea celui anterior. Dacă eroul nostru ar fi continuat să mărească fotografiile, dacă ar fi avut și un sistem cinetic de înregistrare, ar fi putut să admire vibrația frunzelor din pomi, circulația sevei, mai adânc ar fi putut asista la schimburile chimice de la nivelul frunzelor, și mai adânc, ar fi admirat moleculele, poate chiar atomii. Eroul nostru nu a avut nevoie să meargă atât de departe. Dacă era interesat de peisaj ar fi putut lua mai multe fotografii de aceeași mărime în diversele locuri ale parcului.

Se poate observa că latticea noastră a evoluat, posibil, nu și real, pe două drumuri. Unul în adâncime, în intensiune, prin mărirea fotografiei, și altul în lărgime, în extensie, prin mai multe fotografii la același nivel.

Un arbore este tot o lattice, dar mai complicată. Are ramuri pe același nivel, ca și ramuri care caută tot mai mult adâncimea.

Latticea, arborele, graful sunt o structură formală. Pentru ea este indiferent ce se află la fiecare nod. Noi vă propunem să fim atenți la ceea ce se află la fiecare nod. Când știm, cunoaștem, obiectele respective, situațiile, numai atunci putem judeca corect. Unde este o desfășurare extensională, pe același nivel, și unde este cea intensională, în adâncime. De aceea, am spus că vă propun un fel de logică. De fapt, este numai o simplă structură, o structură care are desfășurarea ei formală, numai că interpretarea depinde de ce anume este la fiecare nod, depinde de existent.

Dacă structura pe care o propunem se va orienta după ceea ce este, după existent, să vedem care sunt posibilele articulații formale ale acestei structuri.

În logica booleană avem două valori, 1 și 0, sau Adevăr și Fals. Negația, în această logică, este unică, asta înseamnă că negația lui 1 este 0 și a lui 0 este 1. Negația adevărului este falsul și a falsului este adevărul. Este chiar relația de complementaritate. Trebuie să recunoaștem că logica booleană este prea limitativă pentru ce avem noi nevoie, pentru relativizarea gândirii. Relativizarea gândirii nu înseamnă părăsirea binarității. Vom putea face pași dihotomici, așa cum gândea și Platon, în *Sofistul* sau în *Parmenide*, spre exemplu, pași binari care ne vor deschide chiar calea unei bune relativizări a gândirii. Am să dau doar un singur exemplu în felul în care medicul gândește în fața unui pacient. Dacă un pacient are dureri precordiale ce se

accentuează la efort sau apar noaptea în somn, și dacă avem o electrocardiogramă ce arată modificările tipice de ischemie cardiacă, noi putem pune diagnosticul de cardiopatie ischemică, cum se numea mai înainte, *angor pectoris*, și putem gândi complementara acestei boli, față de bolile ischemice ale inimii, ca fiind infarctul cardiac. Dacă vrem să gândim o complementară față de bolile inimii, atunci complementara este mult mai bogată. Dacă ne vom raporta la toată patologia, orice altă boală umană poate fi inclusă în complementara cardiopatiei ischemice. De fiecare dată, raportarea se face la un alt Univers de discurs, cu toate că de fiecare dată pașii sunt binari. Acest exemplu susține nevoia de relativizare a gândirii, măcar în domeniul diagnosticului medical. Să nu uităm că în exemplul luat din logica booleană, valorile de Adevăr și de Fals aveau ca Univers de discurs chiar logica booleană. În gândirea noastră obișnuită avem ocazia să schimbăm, de multe ori, raportarea la un anumit Univers de discurs, ceea ce duce la relativizarea gândirii noastre, o relativizare bună.

Este adevărat că pentru aceasta am putea folosi logici trivalente, tip Lucasiewicz, logici tetraivalente, logici n- valente, în care în afara valorilor de Adevăr și de Fals apar și alte valori intermediare. Putem folosi logici modale, în care în afara valorilor de Adevăr și de Fals putem avea posibil, probabil, contingent, ca și alte valori. Este curios că aceste logici, care au apărut din nevoia practică de a avea în vedere existentul, de a ne putea apropia de el, sunt destul de greu de folosit. Este dificil de legat o astfel de logică de realitate, de baza ontică de care avem nevoie, de obiectele reale, de obiectele gândirii. .

Pentru toate acestea, am să vă propun un al *treilea pas* în domeniul logicii laticeale. O latice este cea mai simplă formă algebrică, un simplu șir, care poate rămâne astfel sau poate fi ca un arbore. O latice are diverse noduri care întrerup șirul sau hotărăsc crengile arborelui. Aceste noduri sunt ocupate în gândirea noastră, de imaginea obiectelor reale, de existent. Fiind vorba de gândire, nu pot fi ocupate chiar de obiecte, noi nu avem obiecte în capul nostru, dar avem imaginea lor, noțiunea lor, avem ceva ce poate transforma obiectele reale în obiecte ale gândului. Sigur, obiectul gândului nostru este altceva decât obiectul care are existență, este și el real, o realitate, numai că obiectul gândului, de care vă vorbesc, nu poate fi decât dacă există obiectele reale ce îi corespund. Există obiecte care sunt numai ale gândului și sunt la fel de reale ca și realitatea ce ne înconjoară, indiferent dacă sunt noțiuni, senzații, sentimente, ele au cea mai puternică realitate pentru noi. Acesta este domeniul liberei noastre imaginații.

Suntem în situația în care Universul de discurs al obiectelor din realitatea ce ne înconjoară (cei ce separă clar subiectul de aceste obiecte ce ne înconjoară preferă să vorbească de o realitate obiectivă, din afara subiectului ce suntem. Încă nu am reușit să înțeleg cât de separate sunt subiectul și obiectul, așa că voi prefera să nu folosesc această terminologie.) formează un domeniu ce poate fi delimitat de Universul de discurs al obiectelor pe care le gândim. Cunoscând aceasta, putem vorbi, aparent ambiguu, despre *baza ontologică a gândirii noastre, a logicii pe care v-o propun* ca și despre *obiecte reale, ale realității, plasate în nodurile unei latici*.

Ne reîntoarcem la structura laticială a gândirii noastre.

Pe noi ne interesează o logică care 1) Să folosească obiectele gândirii, realitatea obiectelor să fie ceea ce determină gândirea și nu forma ei logică; 2) Să aibă o rigoare în structura sa formală și; 3) Să ne pună la dispoziție, prin formalismul ei, o structură de tip complementaritate relativă, care să dea socoteală de aspectele relative ale gândirii noastre.

Într-o latică, nodurile pot fi ocupate de obiectele gândirii. Numai aceste obiecte vor determina dezvoltarea unei latici, ca și operațiile de care avem nevoie.

Pentru a avea un exemplu cunoscut vă propun arborele lui Porfir, care are ca gen maxim *substanța, ousia*, și ca genuri subalterne: *corpurile, soma, corpurile animate, empsihon* (punctul de vedere al grecilor antici, ca și al traducătorilor latini era că ceea ce pune în mișcare corpurile este sufletul, de aceea noi am ajuns să numim animalele de la suflet), *animalele, zoon, animalele raționale, și omul*. Această înșiruire de genuri-specii ale arborelui lui Porfir, se termină cu speciile cele mai specializate (eidos eidikotaton), cu indivizii oameni, *Socrates, Platon, Petros*.

Vă propun o mică reducere a acestui arbore:

Substanță = E

Corp = A1

Animal = A2

Animal rațional - om = A3

O să notăm complementara unui obiect A în raport cu un Univers de discurs , cu $C A$, și o să spunem " complementara lui A în raport cu ". Putem să mai scriem, simplificând puțin, și $-A$.

Genul maxim rămâne Substanța, Universul de discurs se îmbogățește plecând de la substanță. Cel mai bogat Univers de discurs îl are omul, omul ca generalitate. Am putea spune, folosind o exprimare matematică, că genul și Universul de discurs sunt invers proporționale. Cu cât genul este mai larg cu atât Universul de discurs este mai restrâns și cu cât genul este mai limitat cu atât are un Univers de discurs mai bogat.

Acest *arbore al lui Porfir* poate fi prezentat și astfel:

E E

E

C A1 A1 E-A1 A1

A1 sau

C A2 A2 A1-A2 A2

A2

C A3 A3 A2-A3 A3

a) b)

Figura I

(După Geo Săvulescu, *Negația relativă I și II*, în *Revue Roumaine de Sciences Sociales, Série de Philosophie et Logique*, Tome 19, 1975, Tome 20, 1976)

Latticea de mai sus poate fi dezvoltată într-un graf Lg (Figura II) care are o desfășurare puțin deosebită, o mai mare întindere în spațiu și mai multe noduri, respectiv mai multe obiecte. (fig.II)

E

E-A3 A1

E-A2 A1-A3 A2

E-A1 A2-A3 A1-A2 A3

0

Figura II

În acest graf, latică, de tip Lg, apar complementarele care sunt în graficul (latică) din fig I, dar mai apar și complementarele: A1-A3, E-A3, E-A2.

Prin abuz de limbaj, vom considera aici complementarele unui obiect ca fiind o negație. Complementara este o variantă de negație. Există multe alte feluri de a nega o propoziție sau un obiect al gândirii noastre, abuzul în exprimare înseamnă, la noi, o restricție a negației la Universul de discurs al complementarității. Vom putea folosi termenul "negație" ca un sinonim pentru complementaritate, știind că este o restricție a Universului de discurs.

Revenind la arborele lui Porfir și la latică pe care o descrie, să spunem; Complementara omului (A3), ca obiect al gândirii, față de substanțe (E), este orice fel de substanță, corpurile (A1) în care sunt și plantele (în măsura în care plantele nu au suflet, respectiv nu sunt animate, nu sunt animale), și animalele (A2). Complementara omului față de animale sunt animalele, iar față de corpuri sunt toate corpurile și animalele.

Vedeți cum poate apărea o relativizare a gândirii, o relativizare corectă și controlabilă? De câte ori vom gândi și vom vorbi despre omul generic este bine să știm, când spunem, spre exemplu "nu este vorba de om", la cine ne referim, despre cine, despre ce vorbim.

Mai este ceva foarte important. În arborele lui Porfir, obiectele care sunt la nodurile latică, sunt într-o relație gen-specie între ele. Această relație în adâncime, o vom numi *intensională*. Există și o posibilă relație *extensională* între obiecte.

Să zicem că privim curtea mea iarna. Vom vedea *zăpadă*, *pomi* și un *câine*. Dacă înlocuim obiectele din Fig.I cu aceste obiecte, relația dintre ele va diferi de prima, nu mai este vorba de gen- specie, ci de obiecte care întâmplător stau împreună, să-i zicem o mulțime de obiecte diverse în care *axioma uniformității* nu are loc.

În cele două situații diferite, *extensional și intensional*, complementarele par să aibă aceeași valoare, nu par să fie diferite, chiar dacă relația dintre obiecte este diferită. Lucrurile se schimbă când încercăm să operăm cu aceste obiecte. Reuniunea și intersecția nu mai coincid pentru extensie și pentru intensie.

În exemplul extensional vom avea următoarea latice:

E Curtea mea iarna. E

A1 Zăpadă E-A1 A1

A2 Pomi A1-A2 A2

A3 Câine A2-A3 A3

Fig.III

Să descriem operația de reuniune în această latice:

E reunit cu A1 înseamnă "curtea mea iarna, cu zăpadă". Zăpadă poate fi ori în afara curții mele, ori în curtea mea. De data asta, E A1, este curtea mea care are zăpadă.

La fel, A1A2, este zăpada împreună cu pomii, A2A3 este alăturarea pomilor unui câine, iar A1A3 este alăturarea zăpezii cu câinele.

Să vedem care este intersecția acestor obiecte:

E intersectat cu A1, înseamnă ceva care este în același timp curtea mea iarna și zăpada, EA1=0 pentru că așa ceva nu există. La fel A1A2=0, A2A3=0,

$A1A3=0$, pentru că nu poate exista un obiect care să fie în același timp zăpadă și pom, pom și câine, zăpadă și câine.

Să vedem care este situația într-o latice cu obiecte ce sunt în relație intensională? Ne vom raporta la fig. I.

Reuniunea lui E cu A1, EA1 va fi E, genul maxim, substanța, care cuprinde corpurile. EA2, ca și EA3, va fi tot E, deoarece substanțele se întâlnesc atât în animale, cât și în oameni. Toate corpurile, toate animalele și toți oamenii sunt formați din substanțe.

Intersecția lui E cu A1, EA1, sunt acele obiecte care sunt în același timp substanțe nediferențiate și corpuri. Corpurile au în ele substanțele, ceea ce înseamnă că intersecția este formată tocmai din corpuri. EA3 sunt acele substanțe ce sunt și oameni, deci oamenii. Putem observa că atât A1A3, cât și A2A3, sunt oamenii. EA2 sunt acele substanțe ce sunt și animale, desigur animalele. Intersecțiile într-o latice intensională, de tip gen-specie, este, după cum se poate vedea în exemplele de mai sus, cea mai mică specie. Această specie are, într-adevăr, toate caracteristicile genurilor care o preced, având și ea anumite note care sunt numai ale ei.

Reuniunea și intersecția în laticea extensională și în cea intensională, sunt diferite. La început m-a mirat ce am găsit, apoi m-am obișnuit. Dacă gândirea mea folosește o relație gen-specie între diverse obiecte, operațiile pe care le fac, gândind, sunt diferite de o situație în care alte obiecte sunt în raport de a fi unul lângă altul.

Oare cine-mi comandă mie când să folosesc o operație și când alta? De ce nu le încurc câteodată? Poate să existe o suferință neurologică care să ne arate unde se petrec, în creierul nostru, aceste operații diferite. În orice caz, noi le folosim inconștient în gândire. Interesant este că nu operația în sine este importantă, nu formalismul este cel ce determină, ci obiectele gândirii.

Este probabil ca să avem, chiar de la naștere un anumit loc, anumite locuri în creierul nostru în care sălășluiesc obiecte ale gândirii. Măcar un minim care se poate îmbogăți prin experiență, prin învățare. Acest minim de obiecte ale gândirii cred că este necesar până și manifestării instinctelor. Fără acest minim de gândire nimic nu s-ar putea actualiza în comportamentul animal sau uman, foamea, apărarea, și sexul, nu s-ar mai putea arăta.

Dacă observația noastră este corectă, acest nucleu, acest loc, unic sau multiplu, ar fi organizat pe noțiuni. Nu atât pe cuvine cât mai degrabă pe imagini gândite. Noi avem noțiunea de scaun, și spunem scaun, dar în mintea noastră această noțiune a fost formată văzând zeci și sute de scaune diferite, cu 4 picioare, cu trei picioare, din lemn, din lemn cu tapiserie, din aluminiu, din fier, din gheață, din piatră, și din câte încă altfel de scaune, fiecare scaun cu imaginea lui.

Acest zăcământ de noțiuni este, cu siguranță, foarte bine organizat în mintea noastră, pentru că altfel nu am putea opera cu el, nu ar fi posibil să gândim cu aceste noțiuni.

Dintre operații am prezentat un minim posibil, *complementaritatea relativă*, dacă vreți, *negația relativă*, atunci când negația reprezintă complementaritatea, *reuniunea și intersecția*.

Aceste trei operații formale ne asigură corectitudinea pașilor gândirii, corectitudine ce depinde de cât de bine, cât de aproape de realitate s-a structurat tezaurul noțional, tezaurul obiectelor gândirii. Pentru aceasta, am propus, în loc de o logică formală, o îngemănare a realităților gândite cu o structură laticială și cu câteva operații. Să nu uităm că puterea gândirii noastre stă în multiplicarea fiecărei operații în câte operații relative avem nevoie. Relativitate ce este dominată de realitatea obiectelor gândirii.

Așa vom putea înțelege de ce putem gândi cu mare repeziciune, mai repede decât cel mai performant computer. De ce un medic care este solicitat să consulte un pacient are, uneori, o viteză foarte mare în punerea diagnosticului. Noi putem modela gândirea noastră după situația reală, folosind tot ceea ce știm mai dinainte. Medicul își fixează cu rapiditate un Univers de discurs corespunzător cu ceea ce observă el la pacient și cu ceea ce știe, cu ceea ce are în capul lui, cunoștințele sale medicale, și astfel realizează un prim model ontologic al realității. Asta înseamnă că în mintea lui unește datele ce le află prin cercetarea simptomelor manifestate de bolnav, datele individuale, cu notele generale din cărțile de medicină, note generale pe care, spuneam, le știe, le cunoaște, le-a învățat.

După această primă luare de contact, gândirea evoluează în etape care sunt probabil asemănătoare structurii funcționale a creierului nostru. După ce avem un Univers de discurs, putem desfășura o gândire formală care se articulează pe datele reale, pe realitatea obiectelor gândirii, pe ontologie.

Având o latice a Universului de discurs, putem oricând să reducem interesul nostru la o sublatice, o porțiune din Universul de discurs inițial. Putem oricând cerceta obiectele ce se desfășoară în întindere folosind reuniunea lor sau obiectele ce se includ una pe alta folosind intersecția. Repet, putem folosi un formalism care ne va garanta corectitudinea pașilor făcuți, formalism care, la rândul lui, se orientează după natura obiectelor de cercetat. Când aplic reuniunea lor sau intersecția, cum articulez aceste reuniuni cu intersecțiile, nu este posibil să ne fie dat printr-un formalism, ci de realitatea obiectelor.

Modelul logic pe care-l propun, această structură arborescentă, această latice unde, odată puse niște obiecte vom ști cu precizie care este complementară fiecărui obiect, fiecărui grup de obiecte, complementară pe care am mai numit-o și *negație relativă*, deoarece fiecare complementară este ceea ce nu este sau nu are obiectul. Repet, acest simplu model logic are posibilitatea să dea socoteală de întreaga structurare a minții noastre, oferindu-ne astfel o părțică din misterul gândirii. Gândirea are nevoie de un punct de sprijin, de aceea gândim totul în relație, avem o gândire *relativă*, relativă față de un Univers de discurs, relativă față de o latice ce descrie acest Univers de discurs, ca și față de orice sublatice a laticei inițiale. Această modelare relativă a gândirii, pe care v-o propun, înseamnă că noi putem oricând, în cursul unei desfășurări raționale, să reducem gândul nostru, să ne îndreptăm atenția, spre un anumit domeniu mai larg sau mai redus, spre un anumit interval - o sublatice- și în același timp să păstrăm imaginea totului, să raportăm toate etapele gândirii noastre spre laticea inițială, la Universul de discurs în care se mișcă această gândire.

Cu această ocazie, putem vedea de unde poate apărea *ambiguitatea gândirii* sau chiar *iraționalul*. Păstrarea unui raport corect între obiectele gândirii ne asigură un raționament corect. Dacă vom încălca aceste raportări, dacă vom sări nepermis de la un obiect la complementara altui obiect, dacă vom încurca unele raportări, dacă vom opera defectuos, în mod voit sau patologic, vom avea o gândire ambiguă, vom putea fi chiar în domeniul iraționalului, așa cum putem ajunge chiar în domeniul scindării patologice a gândirii sau, tot patologic, al fixării unui obiect al gândirii.

Aș vrea să nu fiu greșit înțeles. Modelul pe care vi-l propun nu este unicul posibil nici singurul corect. Este numai un model posibil printre altele. Este adevărat, laticea pare că dă bine socoteală de relativitatea gândirii. Dacă asociem și simplitatea ei, este chiar scopul pe care-l urmăream. Putem gândi

silogistic sau putem încerca formalizări ale gândirii cu ajutorul diverselor logici construite până în prezent. Numai folosirea lor ne poate îndrepta spre o direcție sau spre alta și poate decide care formă de gândire este utilă. Ceea ce este important este orientarea ontologică a gândirii noastre, suportul ei în realitate, folosirea unor obiecte gândite ce au realitate. Formalismul se va adăuga doar lor. Indiferent ce formalism vom folosi, el trebuie articulat pe o osatură ontică.

Copyright © Geo Săvulescu 2003